

Kapitalisme

Over de dominantie van Kapitaal
en de Lange Uitzondering

Theo van de Klundert

Eburon
Utrecht 2019

Inhoud

Voorwoord	7
1. Inleiding	11
2. De erfenis van Marx	19
2.1 Het historisch materialisme	20
2.2 Arbeidswaarden en productieprijzen	26
2.3 Wetmatigheden binnen het kapitalisme	32
3. Relatieve arbeidsschaarste in dynamisch perspectief	41
3.1 Kapitaalaccumulatie bij volledige inschakeling van arbeid	44
3.2 Kapitaalaccumulatie en klassenstrijd	49
3.3 Technologische en financiële dynamiek	57
4. Kapitalisme vóór 1945	65
4.1 Groot-Brittannië: 1760-1900	65
4.2 De Verenigde Staten van Amerika: 1898-1945	75
5. Kapitalisme na 1945	87
5.1 De gemengde economie	87
Gouden Tijdvak: 1950-1973	88
Grote Stagflatie: 1969-1982	94
5.2 Het neoliberalisme	96
Verschuiving macht op arbeidsmarkt: 1984-1993	97
Verschuiving macht op productmarkten: 1997-2014	103
6. Conclusies	117
Noten	135
Literatuur	139
Appendix	147

1. Inleiding

Rond het jaar 1750 komt in Europa een proces opgang, dat we aanduiden als het industriële kapitalisme. De rijkdom die sommige mensen met handel en exploitatie verkregen hebben wordt door hen ingezet om met behulp van werktuigen en machines in werkplaatsen en fabrieken nieuwe goederen te produceren. Om deze goederen te kunnen produceren is arbeid nodig, ofwel mensen die om in hun levensonderhoud te voorzien genoodzaakt zijn hun arbeidskracht te verkopen. Marx duidt deze groep aan als het proletariaat. Voor de opkomst van het kapitalisme is het ontstaan van een proletariaat even belangrijk als de uitvinding van technieken om goederen te produceren.

Het kapitalisme is voortdurend in ontwikkeling. De bestudering ervan is een uitdagende bezigheid, niet alleen omdat we zo kennis van het verleden verwerven, maar ook omdat het lessen voor heden en toekomst kan opleveren. In deze studie gaat het om de geschiedenis van het industriële kapitalisme vanaf de begintijd, maar dan met beperkingen om het onderwerp hanteerbaar te houden. In de eerste plaats gaat het in mijn verhaal om de periodisering van de ontwikkeling van het kapitalisme. Perioden met verschillende karakteristieken wisselen elkaar in de loop van de tijd af. Het afzetten van de ene periode tegenover de andere en de verklaring van de overgang tussen perioden biedt ons de mogelijkheid het kapitalisme beter te begrijpen. In de tweede plaats, richten we de aandacht op de leidende natie binnen het

kapitalisme. Dit betekent dat het in eerste instantie over Groot-Brittannië gaat, maar vanaf ongeveer 1900 verliest dit land zijn leidende positie aan de VS. Van 1900 tot heden gaat het daarom enkel over Amerika. Natuurlijk heeft het kapitalisme zich over meer landen verspreid, wat door de plaatselijke omstandigheden tot interessante varianten heeft geleid. Maar die varianten, waaronder het veel besproken Rijnlandse model, vallen buiten het gekozen kader van mijn boek.

Veel economen zien de term kapitalisme als een anachronisme. Het speelde een rol in de 18^e en 19^e eeuw, maar zou inmiddels niet meer van toepassing zijn. In de 20^e en 21^e eeuw staat immers de markteconomie op de voorgrond, een systeem waarbij de wet van vraag en aanbod de boventoon voert en iedereen een bepaalde mate van welvaart geniet. Er was een tijd waarin de term kapitalisme uit de economische wetenschap werd verbannen en een pejoratieve betekenis kreeg. Sinds de introductie van het neoliberalisme, met de toenemende ongelijkheid van inkomens en vermogens, is dit veranderd. Het kapitalisme is, ondanks de grote verschillen met de 18^e en 19^e eeuw, weer een onderwerp dat serieus wordt genomen. De invulling mag dan anders zijn, in essentie is het nog hetzelfde stelsel. De klassentegenstelling bepaalt het proces van goederenvoorziening. Eigenaren van kapitaal of kapitalisten hebben een grote invloed op arbeidsomstandigheden, op de lonen en de bestaande regelgeving. Arbeiders, de werkende klasse, al dan niet georganiseerd in vakbonden, verkeren in een ondergeschikte positie. Op basis van een uitgebreid onderzoek naar de totstandkoming van Amerikaans overheidsbeleid geven politieke wetenschappers Martin Gilens en Benjamin Page (2014)

een overtuigend antwoord op de vraag wie het voor het zeggen heeft in de Amerikaanse politiek. De conclusie is helder: “The central point that emerges from our research is that economic elites and organized groups representing business interests have substantial independent impacts on U.S. government policy, while mass-based interest groups and average citizens have little or no independent influence” (ibid p. 565). Kortom, *corporate interests* bepalen de regelgeving. Dit inzicht is voor sommigen aanleiding om Amerika als een oligarchie te bestempelen.¹

Als we tot de conclusie moeten komen, dat het kapitalisme ondanks moderne verschijningsvormen, in essentie niet veranderd is, loont het de moeite om weer aandacht aan het werk van Karl Marx te schenken. Marx leefde in de tijd waarin de (eerste) industriële revolutie tot wasdom kwam en was daardoor beter dan zijn inspirerende voorgangers, zoals Adam Smith en David Ricardo, in staat te begrijpen wat kapitalisme inhoudt. Ondanks de vele tekortkomingen biedt het oeuvre van Marx aanknopingspunten voor een grondige analyse van de werking van het kapitalisme in onze tijd. Zoals gezegd, wordt de inkomensverdeling volgens Marx gereguleerd door machtsfactoren. In de gangbare, neoklassieke, economische wetenschap zijn daarentegen de wetten van vraag en aanbod bepalend voor alle prijzen en dus ook voor de beloningsvoeten van arbeid en kapitaal. Vraag en aanbod en de relatieve schaarste van goederen en productiefactoren zijn hier de meest relevante fenomenen. De uitdaging is om een synthese te vinden tussen de wetten van de schaarste en de uitoefening van macht op kapitalistische grondslag. Dit is geen gemakkelijke opgave en de economische literatuur biedt hiervoor weinig bruikbare

uitgangspunten. Een uitzondering vormt het boek *Capitalism: Competition, Conflict, Crisis* van Anwar Shaikh, verschenen in 2016. De intentie van de auteur is om te laten zien wat door de eenzijdige nadruk op de wet van vraag en aanbod aan inzichten verloren is gegaan. Vanzelfsprekend neemt het werk van Marx daarbij een prominente plaats in. Bij de periodisering van het kapitalisme maken we mede gebruik van de door Shaikh ontwikkelde inzichten.

De functionele inkomensverdeling, met andere woorden: de verdeling van het nationaal inkomen tussen arbeid en kapitaal, staat centraal in mijn analyse. Een dergelijke focus past bij de bekende en vaak geciteerde uitspraak van David Ricardo (1817, Preface): “But in different stages of society, the proportions of the whole produce of the earth which will be allotted to each of these classes, under the names of rent, profit, and wages, will be essentially different.....To determine the laws which regulate this distribution is the principal problem in Political Economy.....”. Uiteindelijk gaat het echter om de verdeling van het inkomen tussen personen. Deze personele inkomensverdeling wordt in belangrijke mate bepaald door de functionele verdeling. De redenen hiervoor zijn tweërlei. In de eerste plaats, is de verdeling van het totale arbeidsinkomen over personen in de loop van de tijd niet aan grote veranderingen onderhevig. In de tweede plaats, valt het kapitaalinkomen in overwegende mate toe aan een kleine groep van rijke vermogensbezitters. Volgens Shaikh (2016, p. 755) kan de gebruikelijke maatstaf voor de ongelijkheid van de personele inkomensverdeling (de coëfficiënt van Gini²) daarom rechtstreeks worden gerelateerd aan het aandeel van het inkomen uit vermo-

gen in het totale inkomen in de economie, waarbij de auteur opmerkt: “This is a fundamental classical result”. Of dit resultaat voldoende robuust is, valt te bezien. De stelling dat de functionele verdeling in belangrijke mate de personele verdeling bepaalt, is niettemin acceptabel. Vandaar dat hier in het vervolg beperkt aandacht wordt geschonken aan de personele inkomensverdeling.

Wat valt op als we terugkijken op 250 jaar kapitalisme in de leidende natie, eerst Groot-Brittannië, vervolgens de Verenigde Staten? Kenmerkend voor het systeem is dat de factor kapitaal dominant is in de economie en in de politiek. Dit was echter niet altijd het geval. De periode van 1935 tot 1973 kan worden aangemerkt als de Lange Uitzondering, met een meer evenwichtige machtsverhouding tussen arbeid en kapitaal dan in andere tijden. De oorzaak hiervan was de Grote Depressie van de jaren 1930 met enorme kapitaalvernietiging, gevolgd door de Tweede Wereldoorlog met een focus op gezamenlijke belangen. Deze constatering stemt niet optimistisch als we het kapitalisme van vandaag zouden willen hervormen; we doen dit liever zonder oorlog of depressie. Maar als we laten zien hoe het anders kan, en dat het ook ooit anders is geweest, betekent dit ook dat we het kapitalisme in zijn huidige vorm niet kritiekloos aanvaarden. Een kritiek op het kapitalistische stelsel kan ook vanuit een ander uitgangspunt worden geleverd, namelijk door de klassieke tegenstelling tussen waarde en prijs nieuw leven in te blazen. Dit is de bedoeling van Mariana Mazzucato in haar inspirerend boek met als titel *The Value of Everything* (2018), dat zij eindigt met de verontschuldiging: “If I have been critical, it’s because such criticism is badly needed; it is, moreover, a necessary preliminary to

the creation of a new economics: an economics of hope” (p. 280).
Laten we het daarop houden.

Opzet van het boek

In hoofdstuk 2 gaan we nader in op het werk van Karl Marx om te zien welke gedachten relevant zijn voor het begrijpen van het huidige kapitalisme. Aan de orde komen achtereenvolgens het historisch materialisme, de arbeidswaardeleer en de wetmatigheden die de dynamiek van het stelsel bepalen. De bespreking van deze onderwerpen wordt telkens afgesloten met een evaluatie.

Om de werking van het kapitalisme te doorgronden is theoretiseren onvermijdelijk. In hoofdstuk 3 is gekozen voor een zo eenvoudig mogelijke opzet om te laten zien hoe de wet van vraag en aanbod interacteert met machtsfactoren als het gaat om de inkomensverdeling tussen arbeid en kapitaal. Dit is het centrale probleem in deze studie. In latere hoofdstukken zullen we zien dat dit in verschillende perioden anders uitpakt. Tevens wordt in hoofdstuk 3 ingegaan op de turbulentie veroorzaakt door de technologische ontwikkeling en de activiteiten op financiële markten.

Zowel in hoofdstuk 2 als in hoofdstuk 3 worden soms eenvoudige, lineaire relaties gehanteerd om de problematiek te analyseren. Daarbij worden wiskundige bewerkingen in een Box opgenomen. Deze kunnen desgewenst worden overgeslagen.

De hoofdstukken 4 en 5 schetsen de empirische ontwikkelingen in het leidende kapitalistische land. Dit zijn het Verenigd Koninkrijk tot omstreeks 1900 en daarna, tot in de huidige tijd,

de Verenigde Staten van Amerika. In hoofdstuk 4 gaat het over de ontwikkelingen vóór 1945. Aan de orde komen de opkomst van het industriële kapitalisme en de turbulente gebeurtenissen in de periode 1900-1945. De wederwaardigheden van het kapitalisme na de Tweede Wereldoorlog staan centraal in hoofdstuk 5. Deze splitsing in hoofdstukken is enigszins willekeurig, maar de impact van de Grote Depressie van de jaren 1930 en de Tweede Wereldoorlog is zodanig groot dat na 1945 gedurende enige tijd het kapitalisme op een andere, en volgens velen betere, manier functioneert. Rond 1980 treedt met de opkomst van het neoliberalisme een nieuwe fase in, die tot de dag van vandaag voortduurt, en een grondige analyse vereist. Daarbij maken we onderscheid tussen machtsverschuiving op de arbeidsmarkt enerzijds en op de markten voor eindproducten anderzijds.

Hoofdstuk 6 bevat conclusies. We komen terug op de fundamentele problematiek van schaarste versus macht. Daarnaast is er aandacht voor de rol van crises binnen het systeem en de eventuele gevolgen daarvan voor de machtsverhouding tussen arbeid en kapitaal. Tevens staan we stil bij het “managerial capitalism” en de rol van de managers van grote ondernemingen. We ronden af met een beschouwing over de implicaties van de Lange Uitzondering.